

Litografiskt

ALLEHANDA

UTGIVARE: LITOGRAFKLUBBENS ARKIV

Nr 1/2012

Gömt och glömt

Reklamblad, fakturor, tändsticksetiketter, priskuranter – mycket av det som kallas litografiskt vardagstryck – är nu gömt och bortglömt. Litografiska museet visar delar av sin stora samling vardagstryck i utställningen *Gömt och Glömt. Litografiskt vardagstryck* den 2 december 2012 – 15 augusti 2013. I utställningen visas också den tidens kopieringsapparat – en fransktillverkad mobil fältpress från 1800-talets början.

Vardagstryck, tillfällighetstryck, merkantiltryck, efemärt tryck... Det finns många namn på det tryck som under 1800-talet och framåt spreds nästan explosionsartat. Tack vare de nya metoderna inom litografi, xylografi och senare också inom foto trycktes bilder och texter i stora upplagor. Färgen gjorde sitt intåg – med handkolorerade bilder eller med flerfärgstryck.

Xylografi eller trägravyr är en högtrycksmetod som kunde användas tillsammans med boktryck. Litografi, som är ett plantryck, användes både för framställning av bilder, noter och kartor men också för det enklare vardagstrycket. Särskilt populära under slutet av 1800-talet var färglitografier med kända motiv som trycktes i stora upplagor. Många veckotidningar hade särskilda bilagor med reproduktioner av kända konstverk.

När de ångdrivna snällpressarna slog igenom på 1870-talet kunde produktionen ökas ännu mer. Litografiska Museets snällpress Johanna är ett bra exempel på en sådan press. Bilder och enkla trycksaker började då att tryckas närmast

industrimässigt och blev därmed var mans egendom. Vackra förpackningar som marknadsföring blev allt viktigare. Tobaksetiketter, öletiketter och inte minst tändsticksetiketter skulle väcka köplust. Svenska tändsticksaskar med specialdesignade etiketter blev en stor exportvara. ■

Utställningen Gömt och Glömt är producerad av Litografiska Museet med bidrag från Riksantikvarieämbetet. Formgivare: Lotta Rudman. Foto och design: Carin Lundhquist Frenning. Texter: Jan af Burén och Birgitta Modigh.

Mobila handpressar – de första kopieringsapparaterna

De första spåren av den bärbara litografiska handpressen finner man i en böneskrift från juli 1815. *Alois Senefelder* – litografins uppfinnare – skriver att han byggt en ny maskin som är snabbare än tidigare och att den var speciellt anpassad för att trycka tabeller och annat accidenstryck.

Senefelder konstruerade tre typer av handpressar. De två första hade rörliga rivare. Den tredje hade fast rivare och rörlig tryckbädd och ställdes ut i Paris 1827. Den belönades med en silvermedalj. Senefelder hade då överlätit sittfranska företag till Joseph Knecht, som blev en framgångsrik litograf i Frankrike.

Annonsblad för mobil handpress konstruerad av Alois Senefelder utställd på industriutställningen i Paris 1827. Foto: Haus der Stadtgeschichte, Offenbach am Main

Senefelder hade två mål med mål med handpressen. Antingen kunde man använda pressen till att göra enstaka kopior av brev och andra skrivelser eller så kunde man använda den till att mångfaldiga original.

Den tredje typen av press var mycket populär och såldes i närmare 600 exemplar. I Sverige finns åtminstone två – den ena ägs av Nordiska museet och den andra av Sjöhistoriska museet, som i sin tur har deponerat den på Litografiska Museet.

Den handpress som finns i Nordiska museet har enligt traditionen tillhört Karl XIV Johan. Pressen ställdes sannolikt i ordning till kronprins Oskars (I) födelsedag den 4 juli 1829.

En möjlighet är att Karl XIV Johans litografikunniga officerskamrat Louis-Francois Lejeune tillsammans med sin fru Louise, syster till drottning Desideria, hade skickat den.

Nordiska museets mobila handpress och den handpress som Sjöhistoriska museet har deponerat på Litografiska museet är så gott som identiska. Den kungliga pressen ser inte särskilt använd ut, medan Sjöhistoriska museets handpress är mer medfaren. Den kommer ursprungligen från Sjöfartsbyrån vid Kommerskollegium, men pressens tidigare historia är än så länge okänd.

Handpressarna är intressanta i litografins utveckling därför att de visar hur viktigt övertrycksförfarandet var – det var ju själva grunden för handpressens användbarhet. Eftersom den också skulle vara lätt att transportera blev det naturligt att använda zinkplåtar som tryckunderlag. Som i så mycket annat var de militära behoven här en utvecklingsfaktor. ■

Fältpressen packas upp i Sjöhistoriska museets magasin. Foto: Birgitta Modigh

Lästips

Schéele, Carl von, Beskrifning öfver Litografiska Hand-Pressens begagnande med introduktion av Jan af Burén. Litografiska Museet (kommer ut 2013).

Johannesson, Lena, Den massproducerade bilden. A&W 1978.

Magnusson, Ingvar, Litografien 200 år. Litografklubbens Arkiv 1996.

Kungliga Biblioteket, om vardagstryck:

Vardagstryck - <http://vardagstryck.kb.se>

Den efemära bilden - <http://goo.gl/cRxLS>

Två litografer – Karl Andersson och Göte Lindkvist

Under senare hälften av 1800-talet uppstod en ny yrkesgrupp – litografer. Litografen förde över motivet på stenen eller zinkplåten - oftast efter en förlaga. Yrket har sedan gått igenom stora förändringar, framför allt när reprokameran började användas.

Litograferna var skickliga yrkesmän som värnade om sitt yrke. För att stärka sammanhållningen bildades 1929 Litografklubben. Klubbens första ordförande var Göte Lindkvist – en av de litografer som har donerat sin samling till Litografiska Museet.

I Litografklubbens jubileumsskrift (Litografklubben i Stockholm 1929-1979) berättar Göte Lindkvist om sitt yrkesliv som började hos Wezäta 1917: "De utlärdade litograferna var höga herrar på den tiden, en lärling fick inte säga du till dem, och mötte man någon av dem ute på stan, fick man lyfta på mössan. I övrigt fick man inte säga du till någon av de utlärdade, vare sig de var tryckare eller övertryckare, möjligen till stensliparen vars yrke var det minst respekterade."

Karl Andersson föddes 1878 i Jonsberg, Östergötland. När han var 14 år började han som maskintryckare på Lithografiska AB i Norrköping och stannade där i 22 år. Efter det arbetade han som litograf på Anderssons Lithografiska AB, som sedan gick

upp i Norrköpings Tidningar. Karl Andersson var fackligt verksam, var aktiv i IOGT och hade dessutom flera andra förtroendeuppdrag. Han arbetade sig upp och blev en mycket skicklig yrkesman inom litografin. Han lämnade efter

sig en stor samling litografiskt tryck som har donerats till museet av hans dotterson Göran Lundin, Skövde. ■

Lithografiska AB i Norrköping

Företaget grundades 1858 av Frithiof Åberg och utvecklades till ett storföretag under slutet av 1800-talet – landets främsta inom sin bransch under ca 30 år.

Fabriken startade i kvarteret Tulpan, i centrala Norrköping för tillverkning av spelkort. Efterhand utvidgades verksamheten och 1911 flyttade man till nya och väsentligt större lokaler, uppförda efter ritningar av Carl Bergsten, i kvarteret Flöjten vid Östra Promenaden.

Tillverkningen i Norrköping började med spelkort men sedan fortsatte man med etiketter av alla slag, bokmärken, brevpapper, aktiebrev, fakturor, visitkort, förpackningar, påsar, vykort, kuvert, kontorsböcker, tårtpapper, hyllremсор, karamellpapper och mycket annat som behövdes i det dagliga livet.

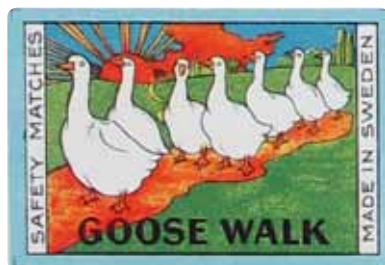
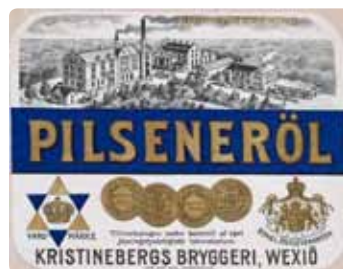
År 1915 blev fabriken en del av Sveriges Lithografiska Tryckerier, senare kallat Esselte. ■

Storföretag i litografiskt tryck

Lithografiska AB i Norrköping hade hela Norden men också övriga Europa som marknad och en stor del av produktionen gick på export. Redan 1862 fick företaget medalj på Världsutställningen i London. Vid Stockholmsutställningen 1897 visades en pampig kuvertmaskin som tillverkade hela 70 000 kuvert per dag.

Litografen Karl Andersson berättar att när Lithografiska började sin verksamhet fanns det ett maskinhus där två oxar drev maskinerna. Men utvecklingen gick fort. 1872 hade Norrköpings Lithografiska 300 anställda. År 1900 hade arbetsstyrkan ökat till 800 anställda. Enligt en artikel i Ny Illustrerad Tidning 1876 fanns det vid då nio litografiska snällpressar, 16 ångpressar, åtta övertryckspressar, en boktryckarpres och en mängd andra maskiner.

Det var inte alltid lätt att sköta kontakterna med alla utländska kunder. Så här kunde det bli vid beställningen av en tändsticksetikett: "The Royal Children. Även denna skiss är bra, ehuru de unga prinsarna äro alldeles för otydliga och se ut som uppdragna marionetter; i synnerhet den mindre prinsen sitter på stolen som om han höll på att inslumra, och de översta prinsarna se förskräckligt dumma ut." Lithografiska i Norrköping lyckades lösa problemet med prinsarnas utseende och märket, som sedan kom ut i anslutning till Georg V:s tronbestigning (Loewe, Jansson & Rosell, De tände en eld). ■

ÖPPETTIDER & visningar

Museet är öppet: *onsdagar* 11.00–15.00.
söndagar (april - oktober) 10.00–16.00.
Guidade visningar i grupp sker mot avgift.
Vi tar med glädje emot besökare efter

överenskommelse, även spontana besök eftersom vi oftast finns i lokalerna.
Bli medlem: Årsavgift 150:-
Plusgiro 193443-9, bankgiro 5500-6159.

LITOGRAFISKT ALLEHANDA

Litografiskt Allehanda gavs ut av A. J. Salmson 1859-61 (12 häften) och av Sigrifd Flodin 1862-65. Tidskriften innehöll litografiska reproduktioner av svensk konst. Tidskriften spred kännedom om svensk konst i landet och bidrog till flera konstnärers popularitet. Det nya Litografiskt Allehanda ges ut av Litografklubbens Arkiv. Redaktör för detta specialnummer är Birgitta Modigh.

Kontakt:

LITOGRAFISKA MUSEET
Grudes Ateljé & Stentryckeri
Sundby Gård · SE-141 91 HUDDINGE

Telefon: 08 746 90 91
info@litografiskamuseet.se
www.litografiskamuseet.se

Litografiskt Allehanda utges av Litografklubbens Arkiv.
Redaktör: Göran Wassberg.
Tryck: Vitt Grafiska AB, Stockholm